

สนทนาศรรมภาคปฏิบัติ ปฏิบัติวิวัจน์

โดย พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต

จากหนังสือ จิตตภาวนา มรดกล้ำค่าทางพุทธศาสนา

โพสต์ในลานธรรมเสวนาโดยคุณ : ลีปอ [12 ธ.ค. 2544]

หมายเหตุ บทสนทนาศรรมภาคปฏิบัติ ปฏิบัติวิวัจน์ นี้เป็นหนึ่งในมรดกธรรม
ชิ้นสุดท้ายที่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตะเถระ ได้มอบให้แก่คณะศิษยานุศิษย์ไว้เป็น
แนวทางในการปฏิบัติ ฉบับเดิมพิมพ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๗ ต่อมาได้จัดพิมพ์ครั้งแรก
โดยคณะอุบาสิกอุบาสิกา เพื่อแจกในงานถวายเพลิงศพของท่าน เมื่อ ๓๑ มกราคม
๒๔๙๓

ผ. เป็นผู้ปฏิบัติ ยินดีในที่สังัด ชอบอยู่คนเดียวเงียบ ๆ บนเขา วันหนึ่งเวลากลางคืนเดือน
หงาย คิดถึง ผ. ซึ่งเป็นเพื่อนปฏิบัติมาด้วยกัน อันสำนักอยู่ในถ้ำ และบริเวณนั้น เวลา
กลางคืน ไม่มีคนเดิน เพราะเงียบและเปลี่ยว แต่ถ้ำนั้นอยู่ใกล้ ไม่ไกลมากนัก ผ. ลงมา
จากเขา อาศัยแสงเดือนแล้วเดินไป พอถึงถ้ำประมาณ ๒๐ นาฬิกา คือ ๒ ทุ่ม

ผ. เห็น ผ. มา จึงพูดว่า ท่านอุตสาห์มาหาข้าพเจ้ากลางคืน ไม่กลัวเสือหรือ

ผ. ว่า ข้าพเจ้าไม่กลัว เพราะอาศัยอำนาจพระรัตนตรัย ที่เรามีใจมั่นคงอยู่ในสรณะทั้งสาม

ผ. ถูกแล้ว ข้าพเจ้าอยู่ในถ้ำ เวลานี้ก็เป็นป่าทางเปลี่ยว ที่ไม่มีความหวาดเสียว ก็เพราะ
มั่นคงอยู่ในสรณะทั้งสาม ดังมีพระพุทธานุญาตในธัมมจักกวัตติสูตร ซึ่งตรัสสอนภิกษุผู้มีราคะ
ยังไม่ปราศไปจากสันดานว่า ท่านทั้งหลายไปอยู่ในป่าหรือ โคนต้นไม้หรือเรือนว่างเปล่า
ถ้าความกลัวเกิดขึ้น ก็ให้ระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า ถ้าไม่ระลึกถึงคุณพระพุทธเจ้าก็
ให้ระลึกถึงคุณพระธรรม ถ้าไม่ระลึกถึงคุณพระธรรม ก็ให้ระลึกถึงคุณพระสงฆ์ ความ
กลัวและความหวาดเสียวก็จะหายไป พระภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นก็ปฏิบัติตามพระบรม
พุทโธวาทโดยเคารพ

ผ. พูดว่า นำเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้า เช่น คราวเสด็จไปห้ามพระญาติไม่ให้เกิด
ทะเลาะวิวาทในการแย่งน้ำกัน พระญาติเหล่านั้นเกิดความเลื่อมใส จึงแบ่งเจ้าชายสาकยะ
และโกถิยะถวาย ฝ่ายละ ๒๕๐ องค์ รวมกันเป็น ๕๐๐ องค์ จะนำไปบวช แต่เจ้าชาย
เหล่านั้นบางองค์มิได้มีศรัทธาออกบวช เช่นพระนันทที่เริ่มจะแต่งงานก็ทรงนำไปบวชเสีย

ภิกษุเหล่านั้นยังไม่เห็นภัยในโลกโดยแท้จริง จึงมีความอาลัยในมาตุคาม อาศัยพระมหา
กรุณาของพระผู้มีพระภาคที่ทรงอบรมฝึกหัดและทรมาณ ภิกษุเหล่านั้นจึงถึงซึ่งความสิ้น
ไปแห่งอาสวะ คือ อนุปาทิสถปรินิพพาน

ผ. รับว่า ถูกแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเป็นผู้ฝึกหัดคนที่ควรทรมาณไม่มีใครสู้ ดังนี้ จึง
ได้ทรงพระนามว่า ปรีศทมมสารถิ

ผ. ถามว่า การอยู่ในที่สังคกับอยู่ในหมูนั้น ต่างกันอย่างไร เหตุไฉนพระศาสดาจึงทรงสั่ง
สอนให้ยินดีในที่สังค

ผ. ตอบว่า ต่างกันคือ ความไม่ระคนด้วยหมู ไม่เกี่ยวกับหมู เป็นกายวิเวก ชื่อว่าการอยู่ใน
ที่สังค ส่วนที่ตรงกันข้าม ชื่อว่าอยู่ในหมู กายวิเวก อยู่ในที่สังค เป็นอุปการะแก่จิตตวิเวก
และเป็นไปเพื่ออุปวิเวก เพราะเหตุนี้ พระศาสดาจึงทรงสั่งสอนให้ยินดีในที่สังค

ผ. ถามว่า อะไรเป็นเหตุไม่ให้ยินดีในที่สังค

ผ. ตอบว่า ความหมกมุ่นกำหนดยินดีคิดอยู่ในกามทั้งหลายเป็นเหตุ เพราะการอยู่ในที่
สังค ปราศจากอารมณ์เกรียวกราวแข็งแรงแช่นั้น ย่อมไม่มีประชุมชนหรือกามารมณ์ที่ดี
ๆ ซึ่งจะช่วยวนใจให้กำหนดยินดีได้ จึงมีความเปลี่ยวเปล่าเหงาหงอยและหวาดกลัวต่อ
ภัยอันตรายเพราะฉะนั้น จึงไม่ยินดีในที่สังค

ผ. พู่ว่า ผู้ไม่ยินดีในที่สังค นั้น ยังไม่เห็นภัยโลก และยังไม่ได้รับความอุ้นใจในธรรม

ผ. รับว่า ถูกแล้ว เพราะยังไม่เห็นภัยในโลก และไม่มีความอุ้นใจในธรรม เคยมีแต่ความ
อุ้นใจในกาม เพราะเหตุนี้การห่างกามจึงไม่สบาย เหมือนปลาที่เขานำขึ้นมาไว้บนบก
ฉะนั้น

ผ. ถามว่า จิตตวิเวกนั้น หมายถึง ฌานชั้นไหน

ผ. ตอบว่า ตั้งแต่อุปจารสมาธิ ตลอดกระทั่งรูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ เหล่านี้เป็นจิตตวิเวก

ผ. ถามว่า อุปวิเวก สังคจากกิเลส สังคจากกรรม และสังคจากชั้นนั้น เป็นอย่างไร ขอ
ท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจ

ผ. ตอบว่า ได้แก่พระอรหันต์ ที่ท่านตัดไตรวัฏได้เพราะละอาสวะ ๓ คือ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ ชื่อว่า สัจจจากกิเลส ทำอะไรไม่เป็นกรรม แต่เป็นกริยา ชื่อว่า สัจจจากกรรม และหมดวิบาก ไม่มีปฏิสนธิในภพที่จะเกิดเบญจขันธ์ ต่อไป ชื่อว่า สัจจจากขันธ์

ผ. พูดย้ำซ้ำว่า เข้าใจถึงความยินดีที่พ้นทุกข์ได้ ใจก็เป็นที่นั่น ถ้ายังมีความยินดีในกาม ก็ต้องเกิดในกามธาตุ เช่น พระอนาคามี ละความยินดีในกามได้ก็ไม่เกิดในกามธาตุ และพระอรหันต์ละความยินดียึดถือในเบญจขันธ์ได้ ก็ปรินิพพาน ท่านจึงไม่เกิดต่อไป เพราะฉะนั้น เพราะศาสดาจึงตรัสสอนให้ละความกำหนัดยินดีในกาม และละความยินดียึดถือในเบญจขันธ์

ผ. รับว่า ถูกแล้ว ถ้าเราจะไม่ละความกำหนัดยินดีในกาม และไม่ละความกำหนัดยินดียึดถือในเบญจขันธ์ ก็ชื่อว่า ไม่ได้ทำตามคำสอนของพระศาสดา

ผ. ถามว่า การปฏิบัติก็มุ่งต่อความพ้นจากกิเลส แต่ทำไมตั้งใจจะละอาสวะให้หมดไป จึงไม่หมดไปได้อย่างใจ

ผ. ตอบว่า อาสวะเป็นกิเลสที่ไม่ประกอบด้วยเจตนา ต้องอาศัยอริยมรรคที่เป็นกุศลพ้นเจตนาจึงละไว้ได้ การตั้งใจละนั้นเป็นกุศลที่ประกอบด้วยเจตนา เพราะฉะนั้นจึงละอาสวะไม่ได้ คงละได้แต่กิเลสที่ประกอบด้วยเจตนา แต่ก็ละได้ชั่วคราว ภายหลังอาจเกิดขึ้นได้อีก เพราะเป็น โลภียกุศล

ผ. พูดย้ำซ้ำว่า อ้อ อย่างนี้แล้ว เข้าใจไม่รู้ว่ากิเลสที่ไม่ประกอบด้วยเจตนา ต้องละด้วยกุศลที่พ้นจากเจตนา คือ อริยมรรค ส่วนกิเลสที่ประกอบด้วยเจตนา เป็นกรรมวัฏฝ่ายบาป ต้องละด้วยกุศลที่ประกอบด้วยเจตนา ซึ่งเป็นกรรมวัฏฝ่ายบุญ

ผ. พูดย้ำซ้ำว่า ถ้าตั้งใจจะละอาสวะได้ง่าย ๆ เหมือนอย่างตั้งใจทำกรรมวัฏฝ่ายบุญแล้ว พระอรหันต์ก็ค้นหาได้ง่าย ๆ ในโลก พระอริยสงฆ์คงไม่น่าอัศจรรย์เท่าไร แม้พระโสดาบัน พระสกิทาคามี พระอนาคามี เสดฆบุคคล ๓ จำพวกนี้ก็ต้องอาศัยอริยมรรค ซึ่งเป็นกุศลที่พ้นจากเจตนา จึงจะฆ่าสังโยชน์ได้

ผ. ถามว่า เมื่อกุศลที่พ้นจากเจตนา ยังไม่เกิดขึ้น เราจะทำอย่างไร เพราะท่านอธิบายว่า กุศลที่ประกอบด้วยเจตนา นั้นฆ่าสังโยชน์ไม่ได้ ต้องอาศัยอริยมรรคที่เป็นกุศลพ้นจาก

เจตนาจึงจะฆ่าสังโยชนได้ขอท่านจงอธิบายในเรื่องกุศลที่พ้นจากเจตนา คือ อริยมรรค ให้ข้าพเจ้าเข้าใจ

ผ. ตอบว่า ท่านถามปัญหาถึงเรื่องรู้เห็นในอริยมรรคอย่างนี้ ข้าพเจ้าไม่มีปัญญาจะตอบ เพราะผู้บรรลุอริยมรรคนั้น ต้องเป็นพระอริยะตั้งแต่ชั้น โสดาบันขึ้น ไปจึงจะตอบถูก เพราะท่านเคยบรรลุอริยมรรค แต่ถึงเช่นนั้นท่านก็ปิดคุณธรรมของท่าน

ผ. พูกว่า เมื่อตอบตัดปัญหาเช่นนี้ ก็ไม่มีเค้าเงื่อนว่าจะทำในใจอย่างไรถูก ขอท่านจงอธิบายไปตามแนวพระพุทธานุญาต จะได้เป็นปฏิบัติให้ถึงซึ่งมรรคและผล เสียดแรงอุตสาหะเดินมาหาในเวลากลางคืน ขอท่านจงอธิบายในเรื่องอริยมรรคให้ข้าพเจ้าเข้าใจ

ผ. พูกว่า ท่านจะมาค้นถามในเรื่องอริยมรรค เหมือนจะมาเอาหมวดเต่าเขากระต่ายใน ข้าพเจ้าให้ได้ จะต้องค่อย ๆ นึกถึงพระพุทธานุญาตที่ได้สดับมาเสียก่อน ท่านจงมีสติสงบใจให้พ้นนิวรณ์ ที่เรียกว่า สมาธิ และพิจารณาธาตุ ๖ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ วิญญาณ ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้ตามความเป็นจริง คือ ธาตุดิน ๑๘ มีผม ขน เล็บ ผัน หน้ง เป็นต้น แยกออกไปให้เป็นส่วน ๆ ธาตุน้ำ ๑๒ แยกออกไปให้เป็นส่วน ๆ ธาตุลม ๖ แยกออกไปให้เป็นส่วน ๆ ธาตุไฟ ๔ ก็แยกออกไปให้เป็นส่วน ๆ และอากาศธาตุ วิญญาณธาตุ เมื่อแยกกระจายออกไปเป็นส่วน ๆ แล้ว พึงพิจารณาดูตามความเป็นจริงให้เห็นเป็นสักแต่ว่า ดิน สักแต่ว่า น้ำ สักแต่ว่า ไฟ สักแต่ว่า ลม สักแต่ว่า อากาศ และสักแต่ว่า วิญญาณ ทั้ง ๖ อย่างนี้ไม่ใช่ตัวตน สัตว์ คน เรา เขา ใคร ๆ ก็ไม่มี ให้เห็นชัดตามความเป็นจริงอย่างไร และ ธาตุ ๖ นี้เป็นแต่กองสังขาร อาศัยปัจจัย คือ อวิชา ตัณหา กรรม อาหาร และนามรูป จึงเกิดขึ้น เมื่อปัจจัยเหล่านี้ดับไป ธาตุ ๖ ก็ย่อมดับไป เมื่อพิจารณาไป ๆ ก็จะเกิดความเบื่อหน่ายในธาตุเหล่านั้น และเมื่อเบื่อหน่ายแล้ว ก็จะคลายจากความกำหนัดในธาตุทั้ง ๖ นี้แหละ คือ อริยมรรค พ้นจากอาสวะ คือ วิมุตตอริยผล ข้าพเจ้าอธิบายให้ท่านฟังตามแบบที่ได้สดับมา จงทำในใจให้สำเร็จประโยชน์ตามพระพุทธานุญาตที่ข้าพเจ้าบรรยายให้ฟังนี้ จะได้ไม่เสียเวลาที่ท่านอุตสาหะมาหากกลางคืน

ผ. ถามว่า ท่านอธิบายเรื่องสงบใจให้พ้นนิวรณ์จนเป็นอารมณ์เดียวแล้ว จะพิจารณาอย่างไรได้ เพราะเวลาที่พิจารณานั้น ใจยังคงไม่สงบ จึงคิดถึงธาตุได้หลาย ๆ อย่าง เวลาที่อยู่บนเขา ข้าพเจ้าปรารถนาความเพียรมีสติรู้สึกตัวอยู่ ไม่ส่งใจไปคิดอย่างอื่น มีอารมณ์อันเดียวจนลืมกาย ไม่รู้สึกตัว เสวยสุขอันเกิดแต่วิเวก จะคิดอะไร ๆ ก็คิดไม่ออก คงมีแต่

รู้กับเฉย เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงไม่เข้าใจในเรื่องพิจารณาธาตุ ๖ ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจ

ผ. ตอบว่า การพิจารณานั้น ไม่ใช่ให้นึกหรือคิด คือ มีสติสงบใจให้เป็นอารมณ์เดียวแล้ว จึงสังเกตดูว่า อย่างนี้ธาตุดิน อย่างนี้ธาตุน้ำ อย่างนี้ธาตุไฟ อย่างนี้ธาตุลม อย่างนี้ธาตุอากาศ อย่างนี้วิญญาณธาตุ แล้วสังเกตดูความเกิดขึ้นของธาตุ ๖ และความดับไปของธาตุ ๖ ให้เห็นชัดตามความเป็นจริงอย่างไร ไม่ใช่ให้นึกหรือคิด เพราะความคิดนั้น ปิดความเห็น เพราะฉะนั้นจึงต้องสงบใจ ไม่ใช่ให้มีนึกมีคิด วิธีพิจารณานั้น ท่านคงเข้าใจว่าใช้ความนึกคิด เพราะใจที่ยังไม่สงบนั้น การปฏิบัติจึงใช้นึก ใช้คิด ก็เป็นชั้นสัญญา ไม่ใช่ชั้นปัญญา เพราะปัญญานั้นไม่ใช่คิดหรือนึกเอา เป็นความเห็นที่เกิดขึ้นต่อจากจิตที่สงบแล้ว และพ้นจากเจตนาด้วย ข้าพเจ้าอธิบายให้ละเอียดเช่นนั้น ท่านเข้าใจ ได้ความหรือยัง ถ้าไม่เข้าใจ ถามต่อไปอีกได้

ผ. ถามว่า ความคิดที่ปิดความเห็นนั้นเป็นอย่างไร ส่วนจินตามัยปัญญานั้นก็ต้องคิด ทำไมความคิดจึงไม่ปิดความเห็น ขอท่านจงอธิบายลักษณะจิตนามัยปัญญาให้ข้าพเจ้าเข้าใจ

ผ. ตอบว่า คือ ความปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านไปในอารมณ์ต่าง ๆ ไม่มีสติ ครั้นรู้ตัวขึ้นจึงมีสติแล้ว เปลี่ยนใจมาให้คิดอยู่ในขั้น ๕ อายตนะ ๖ หรือ ธาตุ ๖ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา ระหว่างที่คิดถึงไตรลักษณ์อยู่นั้น ใจยังไม่สงบ ถ้าจะสงบลงบ้าง ก็เป็นเพียงสมถะ จึงเป็นชั้นสัญญา มิใช่ชั้นปัญญา นี้แหละความคิดที่ปิดความเห็น ส่วนจินตามัยปัญญานั้น คือ ทำในใจโดยแยกกาย เป็นสัมมาสังกัปปो ส่วนความเห็นที่ชัดเจนขึ้นเป็นสัมมาทิฐิ นี้เป็นลักษณะของจิตนามัยปัญญา เพราะฉะนั้น สุตมัยปัญญา จินตามัยปัญญา ภาวนามัยปัญญา ทั้ง ๓ อย่างนี้ เวลาที่เกิดขึ้นนั้น พ้นเจตนา เป็นสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบทั้งนั้น

ผ. พู่ว่า ข้าพเจ้าฟังเข้าใจในเรื่องความคิดที่ปิดความเห็น ลักษณะของใจยังไม่สงบ การปฏิบัติจึงต้องใช้คิด ใช้นึก และประกอบด้วยเจตนาทั้งนั้น แม้สงบลงได้ ก็เป็นชั้นสมถะ ไม่ใช่ปัญญา เมื่อเป็นเช่นนี้ ผู้ปฏิบัติมุ่งต่อความพ้นจากกิเลส ไม่ควรส่งใจให้ออกไปนอกสติปัญฐาน จะได้ไม่มีความคิดที่ปิดความเห็น เพราะมีวิริยะ สติ สมาธิ บริบูรณ์ขึ้นแล้ว

จะได้พิจารณาธาตุ ๖ เป็น อนัตตา เมื่อความเห็นชัดเจนขึ้นเป็นอริยมรรค จะได้ถ่าย
สังโยชน์ธรรมเบื้องต่ำและเบื้องบนให้หมดไปจากสันดาน

ฝ. กล่าวว่า สาธุ ข้าพเจ้าของอนุโมทนา การปฏิบัติเช่นนั้น เป็นสัมมาปฏิบัติอย่างดี
ทีเดียว สมด้วยพระพุทธสุภาษิต ที่ตรัสสอนภิกษุว่า กุมโมว อุงกานิ สเก กปาเล เต่า
หุดอ้วยวะได้ในกระดองของตนฉันใด สรรพหุ ภิกขุ มโนวิตกเก ภิกขุสะกตวิตกใน
ใจไว้ฉันนั้น อนิสฺสึโต อณฺณุมเหฐยาโน ไม่อาศัยอะไรหมคมิได้เบียดเบียน
ผู้อื่น ปรินิพฺพุโต นุปวเทยฺย กณฺฐิ เป็นผู้ดับกิเลสหมด ไม่พึงพูดกระทบซึ่งใคร ๆ

ผ. พูดว่า ถ้าจะไม่รีบปฏิบัติให้อริยมรรคเกิดขึ้น เมื่อความตายมาถึงเราจะเหลว เพราะยัง
ไม่ได้ความอุ่งใจในธรรม ก็ยังไม่ปิดอบาย เพราะยังไม่ได้บรรลุโสดาปัตติผล

ผ. รับว่า ถูกแล้ว ข้อนี้มีพระพุทธสุภาษิตในสุดตนิบาตสลลสูตร หน้า ๓๘๕ ว่า นครี
ยถา ปจฺจนตํ กุคฺคตํ เมืองที่ตั้งอยู่สุดแดน อันชนทั้งหลายรักษาแล้ว สนฺตรพาหิรํ ทั้ง
ภายในและภายนอก ฉันใด เอวํ โคเปถ อคฺคตานิ ท่านทั้งหลายจงรักษาตน ฉัน
นั้น ขโณ มา โว อุปจฺจกา ขณะคราว อย่าได้ล่วงท่านทั้งหลายไปเสีย ขณฺธาติตา
หิ โสจฺนติ เพราะว่าชนทั้งหลายอันคราวล่วงไปเสีย ย่อมโสภเสรฺร่า นิรยฺมุหิ สมป
ปิตา ไปเต็มแน่นอยู่ในนิริยาบาย ดังนี้

ผ. พูดว่า ข้าพเจ้าได้ฟังคาถาพระพุทธสุภาษิตตรัสสอน ดังที่ท่านบรรยายมานี้ รู้สึกทำใจให้
คิดถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ไม่มีอาจารย์ผู้ใดผู้หนึ่งในโลกนี้ ที่
จะแนะนำพร่ำสอนให้เราทั้งหลายได้รู้ทางที่จะดำเนินใจให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ถ้า
เราจะไม่ประพฤติปฏิบัติตามธรรมคำสอนของพระองค์ ก็จะเสียที่ที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์
พบพระพุทธศาสนา

ผ. รับว่า ถูกแล้ว ความดำริเช่นนี้เป็นการสมควรทีเดียว

ผ. ถามว่า ปัญญา วิชชา ญาณ ๓ อย่างนี้เหมือนกันหรือต่างกัน ขอท่านจงอธิบายให้
ข้าพเจ้าเข้าใจ

ผ. ตอบว่า ต่างกัน ถ้าจัดตามอริยสัง ปัญญานั้นเป็นมรรค วิชชานั้นเป็นนิโรธ ส่วนญาณ
นั้นเป็นได้ทั้ง ๒ อย่างคือ อวิปัสสนาญาณ นิพพิทาญาณ เช่นนี้เป็นมรรค ปุพเพนิวาสานุส

สติญาณ จุติปาตญาณ อาสวัภยญาณ ๓ อย่างนี้เป็น นิโรธ แม้ญาณ อื่น ๆ ที่เป็นมรรคก็เป็นปัญญา ส่วนที่เป็นผล ก็เป็นวิชา หรือ นิโรธ

ผ. พูดว่า แต่เดิมข้าพเจ้าเข้าใจว่า ญาณนั้นเป็นปัญญาได้อย่างเดียว ไม่เข้าใจว่าเป็นได้ทั้ง ๒ อย่าง

ผ. พูดว่า ที่ข้าพเจ้ากล่าวนี้ อธิบายไปตามที่ท่านสงเคราะห์ไว้ในแบบ

ผ. พูดว่า ไม่ควรปรารถนากามารมณ์ที่ดี ๆ ทั้งหลายในโลก ซึ่งเป็นสามิสสุข เพราะใจที่เข้าไปยินดีในกามนั้น มิใช่ความสำราญอะไร มีแต่ความหมกมุ่นซ่อนหมองตลอดเวลาไปจนกว่าจะตาย แม้จะแสวงหามาได้ ก็ปกครองเอาไว้ไม่ได้ เพราะกามารมณ์เหล่านั้นเป็นสังขาร ไม่เที่ยง มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา และเป็นทุกข์เหลือทน ทนอยู่ไม่ได้ จะต้องแตกดับไปเป็นแน่แท้ เมื่อมาประพฤติปฏิบัติละเอียดเข้า จึงรู้สึกได้ว่าสามิสสุขทั้งหลายห่างไกลกับนิรามิสสุขนัก

ผ. พูดว่า ผู้ที่หวังสามิสสุขนั้น มิใช่จะสำเร็จแก่ผู้หวังทั่วไปได้ เพราะสามิสสุขทั้งหลายเป็นส่วนของกุศลวิบาก เกิดสำหรับผู้มีบุญ ส่วนผู้ที่ไม่มีบุญแม้จะหวังก็ไม่สมประสงค์ ถ้าปรารถนากันได้ตามใจชอบแล้ว ก็คงจะไม่มีคนจนคนลำบาก อารมณ์ทั้งหลายในโลก ทั้งที่ดีและไม่ดีเหล่านั้น ล้วนเป็นสังขาร ส่วนผู้ที่ชอบอารมณ์ดี ไม่ชอบอารมณ์ที่ไม่ดี บุคคลนั้นก็เป็สังขาร สังขารกับสังขารจะพึ่งกันอย่างไรได้ เพราะฉะนั้นผู้ที่วนอยู่กับสังขารจึงเป็นผู้หลง เพราะไม่รู้ความจริง นิรามิสทุกข์ก็ยังมี เพราะเป็นความเย็น ส่วนสามิสสุขนั้นเป็นความร้อน ผู้มีปัญญาพิจารณาเห็นแล้ว จึงละอาภิสในโลกละเสีย

ผ. ถามว่า อริยมรรคนั้น เป็นสังขาร หรือวิสังขาร

ผ. ตอบว่า อริยมรรคนั้นเป็นสังขาร แต่เป็นยอดสังขาร สมด้วยพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ใน อัคคัปปสาทสูตรว่า ยาวตา ภิกขเว ธมฺมา สังฺขตา คุก่อน ภิกขุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายเหล่านี้เป็นปัจจัยปรุงแต่ง อริโย อฏฺฐงฺกิโก มคฺโค เตสํ อคฺคมกฺขายติ อริยมรรคที่ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ เราตถาคตกล่าวว่าเป็นยอดของสังขตธรรมทั้งหลายเหล่านั้นดังนี้

ผ. พูดว่า สิ่งอะไร ๆ ในโลกนี้ที่มีวิญญูญาณครอง และไม่มีวิญญูญาณครอง ตลอดจนกระทั่งตัวของเราเองก็เป็นสังขาร ไม่เที่ยง มีความแปรปรวน และเป็นทุกข์ทั้งสิ้น เมื่อเป็นเช่นนี้

เราควรเลือกเอาขอดสังขาร หรือ อริยมรรค เพราะไปต่อกันได้กับอริยมผล ถัดจากอริยมผลก็ นิพพาน ซึ่งเป็นวิสังขารทีเดียว

ผ. รับว่า ถูกแล้ว เพราะฉะนั้น จึงต้องละความยินดีในสังขาร ทั้งหลายให้หมด ถ้าไปชอบสังขารอย่างใดไว้ ก็ต้องได้สังขารอีกนั่นแหละ

ผ. ถามว่า จะปฏิบัติอย่างไร จึงจะหายจากการที่เพ่งโทษผู้อื่นได้ขาด เช่น ในเวลาที่เห็นคนทั้งหลายประพฤติกายทุจริต วิจิทุจริต ก็ทำใจให้ประกอบด้วยเมตตากรุณา ใจที่เพ่งโทษ อาจจะหายไปได้ชั่วคราว แต่พอเมตตากรุณาเสื่อมไป ใจชนิดนั้นอาจเกิดขึ้นได้อีกซ้ำพเจ้าไม่มีอุบายที่จะละได้ เพราะฉะนั้นจึงต้องหนีจากหมู่ขึ้นมาอยู่บนเขา ขอท่านจงช่วยบอกอุบายให้ด้วย

ผ. ว่า การเพ่งโทษคนอื่นนั้นสำคัญนัก เพราะขาดเมตตากรุณา เป็นไปเพื่อความเบียดเบียนตนและคนอื่น สมด้วยพระพุทธภาษิตว่า ปราชญ์านุปสุติสสุ เมื่อบุคคลมักตามมองดูซึ่งโทษของผู้อื่น นิจจํ อุชฺฌมานสญฺญิโน เป็นผู้มีความหมายจะยกโทษอยู่เป็นนิจ อาสวา ตสฺส วฑฺฒนฺติ อาสวะทั้งหลายย่อมเจริญขึ้นแก่บุคคลนั้น อารา โส อาสวทุกฺขา บุคคลนั้นเป็นผู้ห่างไกลจากธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะเพราะฉะนั้น ควรทำในใจให้แยกออกไป เป็นอริยสัจ ๔ ส่วนบุคคลนั้นต้องทำความเห็นว่าเป็นขั้น ๕ หรืออายตนะ ๖ เป็นประเภททุกขสัจ ความประพฤติกายด้วยกาย วาจา ใจ ของบุคคลนั้นเป็นสมุทัย เพราะเขาไม่ได้เจริญมรรค จึงไม่ถึงนิโรธ เพราะฉะนั้นถ้าจะไม่ชอบ หรือเพ่งโทษว่าไม่ดี ก็ต้องเพ่งส่วนสมุทัย ส่วนคนนั้นเป็นขั้น ๕ หรืออายตนะ ๖ กลับจะนำสงสาร เพราะความทำผิดเช่นนั้นเป็นส่วนสมุทัย ทำเพราะผู้ที่ไม่ได้ประพฤติปฏิบัติมีอริยสัจ ๒ ขั้น ๕ และอายตนะ ๖ นั้นเป็นทุกขสัจ กิเลสความอยากนั้นเป็นสมุทัย จึงได้ประพฤติกายทุจริต วิจิทุจริต มโนทุจริต เหมือนทารกที่ไม่รู้จักไฟจึงได้จับ เพราะไม่ทราบว่าร้อน ส่วนผู้ใหญ่เขาไม่จับ เพราะเขาทราบว่าร้อน ข้อนี้นั้นใด ผู้ที่ไม่ได้ประพฤติปฏิบัติก็ฉนั้น

ผ. ถามว่า ถ้าเช่นนั้น ผู้ที่ไม่ได้ปฏิบัติมีอริยสัจ ๒ คือ ทุกข์กับสมุทัย เวลาที่เราเข้าไปเพ่งโทษขั้น ๕ อายตนะ ๖ ของเราเป็นทุกขสัจ การเพ่งโทษเขานั้นเป็นสมุทัย เวลานั้นเรากับเขาก็ไม่แปลกอะไรกัน เพราะมีแต่ทุกข์กับสมุทัย ๒ อย่างเท่านั้น

ผ. รับว่า ถูกแล้ว ถ้าไม่ทำความเห็นให้เป็นอริยสัจ ๔ ก็ยากที่จะหายจากใจที่เพ่งโทษคนอื่น

ผ. ถามว่า ถ้าเช่นนั้น พระเสขบุคคลทั้งหลาย ผู้ทำกิจของอริยสัจ ๔ ท่านคงไม่มีความเพ่งโทษ ผู้อื่นกระมัง

ผ. รับว่า แน่ทีเดียว ข้าพเจ้าเข้าใจว่า พระเสขบุคคลทั้งหลาย ตั้งแต่พระโศคาบันขึ้นไป ย่อมไม่เพ่งโทษคนอื่น จึงพ้นจากความเบียดเบียน เพราะพ้นจากความเบียดเบียน จึงพ้นจากบาป เพราะพ้นจากบาป จึงพ้นจากทุกติ เพราะพ้นจากความทุกติ คือ ได้ทำกิจของอริยสัจ ๔ ท่านจึงไม่มีความเพ่งโทษใคร ๆ อาสวะทั้งหลายจึงไม่เจริญขึ้น ถึงซึ่งความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย จนเป็นพระอเสขบุคคล

ผ. ถามว่า ผู้ปฏิบัติ เช่น กัลยาณชน พระเสขบุคคล พระอเสขบุคคล ก็มีสติปัญญาด้วยกันทั้งนั้น สติปัญญาของท่านเหล่านั้น จะเหมือนกันหรือต่างกัน

ผ. ตอบว่า ต่างกัน ถ้าคิดตามแบบกัลยาณชน เจริญสติปัญญาเพื่อจะรู้จริง เพราะยังไม่เห็นอริยสัจ ๔ ยังไม่ได้ทำหน้าที่กำหนดทุกข์ ละสมุทัย ทำนิโรธให้แจ้ง และยังไม่ได้เจริญมรรคให้บริบูรณ์ ส่วนพระเสขบุคคล กำหนดสติปัญญาตามความเป็นจริง คือ สติสัมปชัญญะ เพื่อจะละสังโยชน์ที่ยังไม่หมดให้หมดไป สติปัญญาของท่านนั้นเป็นมรรค พระอเสขบุคคลละสังโยชน์ได้ทั้ง ๑๐ สติปัญญานั้นเป็นผล เพราะฉะนั้น จึงบริบูรณ์ด้วยสติของท่านนั้นเป็นเอง มิใช่ทำให้เป็นขึ้น คือ ฉัพพกุเบกขา

ผ. ถามว่า ทำไมธาตุทั้ง ๖ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ตามความจริง เมื่อพิจารณาคุณก็น่าจะเห็นได้ง่าย ส่วนการเห็นว่าธาตุทั้ง ๖ เป็นของเที่ยง สุข ตัวตนนั้น น่าจะเห็นได้ยาก เพราะฝืนธรรมชาติ แต่ทำไมจึงได้เห็นผิดตรงกันข้ามกับความจริง ข้อนี้น่าอัศจรรย์นัก ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าได้เข้าใจ

ผ. ตอบว่า ความเห็นผิดชนิดนี้ลึกซึ้งมาก มีหลายชั้น คือ ทิฏฐานุสัย และอัตตานุทิฏฐิ หรือ สักกายทิฏฐิ และทิฏฐิวิปลาส คือ เห็นผิดจากความจริง

ผ. ถามว่า ความทำในใจอย่างไร ทิฏฐิทั้งหลายเหล่านี้จึงมีขึ้นได้

ผ. ตอบว่า เพราะอวิชาความไม่รู้ ไม่ได้ส่องแสงสัจบุรุษ ไม่ได้ฟังธรรมของสัจบุรุษ และไม่ได้ฝึกในใจธรรมของสัจบุรุษ จึงไม่รู้จักไตรลักษณ์และอริยสัจ ๔ ทิฏฐิเหล่านี้จึงมี

ได้มาก เพราะธรรมชาติของสังขาร ไม่เที่ยง ไม่คงที่ ไม่ยั่งยืน เป็นทุกข์เหลือทน ทนอยู่ไม่ได้ จะต้องดับไป เป็นธรรมดาและเป็นอนัตตา ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของใคร ส่วนผู้ที่ไม่รู้ความจริง ไม่เห็นไตรลักษณ์ จึงใส่ใจไว้ข้างเกิด ไม่ได้ใส่ใจไว้ข้างดับ เห็นเป็นของเที่ยง เป็นสุข และเห็นเป็นตัวตนแก่นสาร

ผ. ถามว่า การใส่ใจไว้ข้างเกิด ไม่ได้ใส่ใจไว้ข้างดับนั้น มีลักษณะอย่างไร

ผ. ตอบว่า ธาตุ ๖ นั้น คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม อากาศ ธาตุ ๕ อย่างนี้เป็นรูป วิญญาณธาตุ เป็นนาม เมื่อย่นลงเป็นนามเป็นรูปอย่างนี้แล้ว ส่วนรูปนั้น มีความแปรปรวนเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป เช่น ของเก่าดับไปของใหม่เกิดขึ้นแทน แล้วก็ดับไปอีก ส่วนวิญญาณธาตุ คือ ความรู้ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ หกอย่างนี้ เช่น เห็น รูปทางตา เกิดความรู้ขึ้นแล้วก็ดับไป ได้ฟังเสียงทางหู เกิดความรู้ขึ้นแล้วก็ดับไป หรือได้รู้กลิ่นทางจมูก รู้รสทางลิ้น รู้โผฏฐัพพะทางกาย แล้วก็ดับไป รู้สัมผัสทางใจ แล้วก็ดับไป เช่นนี้ ทุกอารมณ์ แต่เราไม่ได้ใส่ใจไว้ข้างดับ ใส่ใจไว้แต่ข้างเกิด จึงเห็นธาตุ ๖ เป็นของเที่ยง เป็นสุข เป็นตัวตน สาระแก่นสาร เป็นสุขะสวยงาม ที่เรียกว่า ทิฏฐิวิปลาส อย่างนี้แหละชื่อว่า การใส่ใจไว้ข้างเกิด ไม่ได้ใส่ใจไว้ข้างดับ

ผ. ถามว่า จะประพฤติปฏิบัติอย่างไร จึงจะใส่ใจไว้ข้างดับ ไม่ได้ใส่ใจไว้ข้างเกิด ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจ

ผ. ตอบว่า การใส่ใจไว้ข้างเกิดนั้น ชำนาญมาก เพราะคุ้นเคยกันมานานแล้ว ตั้งแต่เกิดมาพอรู้ภาษา คนก็ใส่ใจไว้ข้างเกิด ไม่เคยใส่ใจไว้ข้างดับ เพราะฉะนั้น การใส่ใจไว้ข้างดับ จึงต้องฝึกใหม่ให้ชำนาญ และยังต้องอาศัยความเห็นที่ชัดเจนขึ้นด้วย ที่เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ

ผ. ถามว่า ความทำนองใจอย่างไร ความเห็นที่ชัดเจนคือสัมมาทิฏฐิ จึงจะเกิดขึ้นได้ ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าฟัง จะได้ดำเนินใจไปตามคำแนะนำของท่าน

ผ. ตอบว่า คือ มีสติสงบใจให้พ้นนิวรณ์แล้ว จึงสะกดยอดความจริงของธาตุทั้ง ๖ มีลักษณะเกิดขึ้น เลื่อมไปตามความเป็นจริงอย่างไร ที่เรียกว่า สติสัมปชัญญะ

ผ. พูดว่า น่าใจหาย ตั้งแต่เกิดมาเป็นคน ก็ใส่ใจไว้ข้างเกิด ไม่ได้ใส่ใจไว้ข้างดับ เพราะฉะนั้น อชยาศัยใจคอกจึงประกอบด้วยความประมาท และไม่รู้ตัวด้วยว่าเป็นผู้ประมาท สำคัญว่าไม่ประมาท ก็ตั้งนับปีอายุว่าเข้าวัดมาได้ตั้งหลาย ๆ สิบบปี

ผ. รับว่า ถูกแล้ว เข้าวัดมาได้มากปี แต่ใจยังไม่รู้ความจริง และประกอบด้วยความประมาท ปราศจากสติสัมปชัญญะ ไม่ได้ใส่ใจในการพิจารณาสังขารธรรมทั้งหลายว่า มีความเกิดขึ้นแล้ว และเสื่อมไปเป็นธรรมดา แม้จะมีเวลาสงบระงับบ้างบางครั้ง ก็มีส่นน้อยเต็มที ใจที่ไม่มีสติมีส่วนมากกว่า เพราะฉะนั้น จึงไม่มีความเจริญในสัมมาปฏิบัติ สมด้วยพระพุทธสุภาษิต ที่ตรัสไว้ในพระธรรมบทตอนทศทวารวักค์ หน้า ๓๐ ว่า โย จ วสุสสดี ชิเว อปสฺสํ อุตฺตมํ ก็ผู้ใด เมื่อไม่เห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป พึ่งเป็นอยู่ตลอดร้อยปี เอกาหํ ชีวิตํ เสโย ปสฺสโน อุตฺตมํ ความเป็นอยู่ชั่ววันเดียวของผู้ที่เห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป ประเสริฐกว่า

ผ. ถามว่า จะประพฤติปฏิบัติอย่างไร จึงจะเป็นผู้ไกลจากกิเลสตามเสด็จพระศาสดา

ผ. ตอบว่า ต้องประพฤติปฏิบัติให้เป็นธรรม เป็นวินัย เช่น ของที่ภิกษุได้มาในทางที่ไม่ควร ของนั้นเป็นนิสสัคคีย์ ก็ต้องเสียสละตามพระวินัย ฉนั้นใด เราก็ต้องตั้งใจปฏิบัติ แข็งแรงว่าจะเป็นผู้ไกลจากกิเลส กิเลสจะต้องไกลจากเรา ถ้าเผลอไป กิเลสก็เกิดขึ้นอีก เวลาใด ก็ต้องเสียสละคือ ละเสียเวลานั้น เหมือนอย่างภิกษุได้สิ่งของที่ไม่ควร เป็นนิสสัคคีย์ ท่านต้องเสียสละตามพระวินัย ทำตนให้บริสุทธิ์จันนั้น นี้แหละชื่อว่าปหานกิจ เป็นทางไกลจากกิเลส ตามเสด็จพระศาสดา

ผ. พูดว่า ข้าพเจ้าฟังท่านบรรยายถึงปฏิบัติที่จะให้ไกลจากกิเลส รู้สึกมีกำลังใจในการละกิเลส คุณไม่เหลือวิสัยที่จะปฏิบัติตามคำแนะนำของท่าน

ผ. รับว่า ถูกแล้ว กิเลสที่ยังเกิดอยู่ได้ เพราะไม่ได้ตั้งใจละให้แข็งแรง จึงเกิดขึ้นครอบงำใจได้ฉะนั้น พระอริยสาวกในธรรมวินัยนี้ จึงไม่ทอดธุระในการละกิเลส พากเพียรพยายามมีสติสัมปชัญญะอยู่ ท่านจึงถึงซึ่งความบริสุทธิ์ได้ และเป็นผู้ไกลจากกิเลสตามเสด็จพระบรมศาสดา

ผ. ถามว่า วิธีปฏิบัติทำให้ใจสงบจากนิรณัน ๕ ทำไมจึงได้ยากนัก ต้องฝึกหัดอบรม พากเพียร พยายามมีสติ ไม่ส่งใจไปคิดถึงอย่างอื่น และต้องอยู่ในที่สงัดด้วย กว่าสงบ

ระงับได้ตั้งหลาย ๆ ปี ส่วนใจที่ประกอบด้วยนิรณ ๕ นั้น ไม่ต้องฝึกหัดอบรมก็มีขึ้นได้
อาศัยเหตุปัจจัยอะไร จึงได้เป็นเช่นนั้น ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจในเรื่องนี้

ผ. ตอบว่า อนุสัยและสังโยชน์ที่ยังละไม่ได้นั้นเป็นกิเลสวัฏ เป็นปัจจัยให้เกิดกรรมวัฏ
ฝ่ายอกุศล คือ นิรณ ๕ เพราะฉะนั้น การปฏิบัติทำใจให้เป็นสมาธิ จึงต้องอาศัยสติและ
วิริยะ คือ ความระงับอย่างแข็งแรง ถ้าผลอสติหรือขาดวิริยะไปเวลาใด ก็เป็นโอกาสที่จะ
ให้นิรณ ๕ เกิดขึ้น ครอบงำใจได้อีก เพราะฉะนั้น การปฏิบัติจึงไม่แล้วไม่เสร็จ เพราะ
ไม่ได้ละอนุสัยและสังโยชน์ให้หมดไปจากสันดาน

ผ. พุดว่า ถ้าเช่นนั้น วิธีปฏิบัติทำใจให้เป็นสมาธิเหมือนพายเรือทวนน้ำ พอผลอสติหรือ
ขาดความเพียรเข้าเวลาใด ก็ไหลไปทางเก่า คือ นิรณ ๕ เพราะใจที่อยู่ในสมาธินั้น เป็น
แต่สงบนิรณเอาไว้ ยังไม่ได้ละให้หมดไปด้วยอำนาจอริยมรรค บรรดากิเลสที่เป็นเหล่า
อนุสัยและสังโยชน์ จึงเป็นปัจจัยให้เกิดนิรณ ๕ ขึ้นได้อีก

ผ. รับว่า ถูกแล้ว พระอริยสาวกตั้งแต่ชั้นโสดาบันขึ้นไป ได้ละสังโยชน์ให้หมดไปตาม
กำลังแห่งข้อปฏิบัติ เพราะฉะนั้น การปฏิบัติทางพระนิพพานของท่านจึงง่ายเหมือนพาย
เรือตามน้ำจะนั้น

ผ. พุดว่า ข้าพเจ้าเคยได้ยินเขาพูดกันถึงเรื่องพระนิพพานว่า อายุชนะอันหนึ่งมีอยู่ แต่
ไม่ใช่ดิน ไม่ใช่ไม้ ไม่ใช่ลม ไม่ใช่อากาศ ไม่ใช่วิญญูณ ไม่ใช่ตัวตน เช่นนั้น พระ
นิพพานก็ศูนย์เปล่า เขาจึงไม่อยากไปพระนิพพาน

ผ. พุดว่า กามทั้งหลายไม่มีในพระนิพพาน ผู้ที่กำหนดในกาม ยังมีความพอใจในรูป เป็น
ต้น จึงไม่ยินดีในพระนิพพาน พระนิพพาน คือ ความสิ้นราคะ โทสะ โมหะ และดับ
ตัณหาที่เป็นเหตุให้ทุกข์เกิดขึ้นเสียได้ ทุกข์เป็นผลมีชาติเป็นต้น ก็ดับไป เพราะฉะนั้น
พระนิพพาน แม้จะชื่อว่าเป็นอนัตตา แต่คงศูนย์ เพราะกิเลสกับทุกข์เท่านั้น ส่วนนิพพาน
ธรรม ซึ่งเป็นธรรมที่เที่ยงที่สุขนั้นยังคงมีอยู่

ผ. พุดว่า นึก ๆ ก็น่าอัศจรรย์ใจเรื่องพระนิพพาน สังขารทั้งหลายดับไปหมดแล้ว จะไม่มี
อะไร ที่ไม่ใช่สังขาร คือ สิ่งที่เหลืออยู่ เพราะพระนิพพานนั้นเป็นวิสังขาร ข้าพเจ้าใส่ใจ
ในเรื่องพระนิพพาน เพราะนึกถึงแล้วทำใจให้จงงสนเทห์ ตกลงประพฤตปฏิบัติเรื่อย ๆ
ไป ถึงพระนิพพานเมื่อไรก็รู้ได้เอง

๘. พูดว่า พระนิพพานไม่ใช่ศูนย์ คือ ของเก่าดับไป ของใหม่เกิดแทน เช่น พระโศดาบัน ละสังโยชน์ ๓ ได้หมด ทุกข์มีชาติเป็นต้น ก็ดับไปได้มาก ที่เหลืออยู่ก็น้อย คือ ๑ ชาติ ๓ ชาติ หรืออย่างช้าเพียง ๗ ชาติ และมีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้มอริยมรรคกำหนด แน่แล้ว มีอันจะตรัสรู้ได้เองในเบื้องหน้า เพราะละสลักกายทิฏฐิหมดไป จึงมีสัมมาทิฏฐิ เกิดขึ้นแทน และละวิจิกิจฉาหรือสัสถัพพัตหมดไป จึงมีอจลสัทธามาแทน เช่น พระ สกิทาคามี ทำราคะ โทสะ โมหะให้เบาบาง จะมาเกิดในโลกนี้อีกคราวเดียวเท่านั้น ก็จะ ถึงที่สุดแห่งทุกข์ นี้เรียกว่า ทำของเก่าให้หมดไป จึงมีของใหม่เกิดขึ้นแทน คือ คุณธรรม ที่ยิ่งกว่าพระโศดาบันขึ้นไป

ส่วนพระอนาคามีละสังโยชน์ ๕ เบื้องต่ำได้แล้ว เกิดในสุทธาวาสพรหมโลก และจักปรินิพพานในที่นั้น นี้เรียกว่า ทำกิเลสและชาติภพซึ่งเป็นของเก่าให้หมดไป ของใหม่เกิดขึ้นแทน คือ เพราะท่านสิ้นไปจากกามราคะสังโยชน์ จึงถึงพร้อมด้วยองค์คุณ กล่าวคือ ใจที่สงบจากกามาแทน และท่านสิ้นไปจากปฏิฆสังโยชน์ จึงถึงพร้อมด้วยองค์คุณ คือ เมตตากรุณาмаเกิดแทน พระอริยสาวกที่ได้บรรลุเสขคุณแล้ว ชื่อว่า สอุปกาทิสสนิพพาน ส่วนพระอรหันต์ ละตัณหาความอยากสิ้นแล้ว สิ้นอาสวะอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว มีกิเลสที่ควรทำ ได้ทำสำเร็จแล้ว ปลงภาระแล้ว มีประโยชน์ตนถึงโดยลำดับแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นแล้ว พันวิเศษแล้ว เพราะรู้ทั่วถึงด้วยอาการอันชอบ ส่วนกิเลสอาสวะที่พระอรหันต์ละได้ หมดสิ้นเชิงและสิ้นชาติ ไม่มีปฏิสนธิในภพ คือ อนุปาทิสเสสปรินิพพาน นี้ชื่อว่าทำของเก่า คือ สมุทัยกับทุกข์ให้หมดไป ของใหม่เกิดขึ้นแทนนั้น คือ ถึงพร้อมด้วยคุณธรรมที่เรียกว่า อริยวาสธรรม คือ ธรรมอันที่อยู่ของพระอริยเจ้า ๑๐ ประการ

๑. ปญจกวิปปหีนโน มีองค์ ๕ คือ นิ वर्ณอันละเอียดแล้ว

๒. ฉพฺงคสมนฺนาคโต ประกอบด้วยองค์ ๖ คือ ฉพฺงคฺเบกขา

๓. เอการกฺโข มีธรรมรักษาทั่วกันอันหนึ่ง คือ สติ

๔. จตุราปสฺเสโน มีธรรมดั่งพนัก เป็นที่อิง ๔ อย่าง คือ พิจารณาแล้ว จึงต้องเสพ อดทน หลบหลีก ถ้ายถอน

๕. ปนฺณณปจฺเจกสฺจฺโจ มีของจริงเฉพาะอัน ๆ หนึ่ง บรรเทาเสียแล้ว คือ ละมิจฉา ทิฏฐิ ๑๐ อันเป็นอภัยกตวัตถุ มีเห็นรูปเที่ยง เป็นต้น

๖. สมวยสฏฐฐโน มีความแสวงหาอันให้สะเทือน ละเสียโดยชอบแล้ว คือ ละความ
แสวงหา ๓ อย่าง กาม ๑ ภพ ๑ พรหมจรรย์ ๑

๗. อนาวิลสงกบโป มีความดำริอันไม่ขุ่นมัว คือ ละความดำริที่ประกอบด้วย กิเลส กาม
วัตถุ กาม และวิตกที่ประกอบด้วยพยาบาท และวิหิงสา

๘. ปสฺสททศกยสงฺขารโ มีกายสังขาร คือ ลม อัสสาสะ ปัสสาสะ ระวังแล้ว คือ บรรลุ
จตุตถฌาน

๙. สุวิมุตฺตจิตฺโต มีจิตพื้นวิเศษดีแล้ว คือ มีจิตพ้นจากราคะ โทสะ โมหะ

๑๐. สุวิมุตฺตปญฺโญ มีปัญญาพื้นวิเศษแล้ว คือ รู้ชัดว่า รากะ โทสะ โมหะ เราละ เสีย
หมดแล้ว ดังนี้

ผ. กล่าวว่ สาธุ ท่านอธิบายธรรมชั้นสูงให้ข้าพเจ้าเข้าใจได้แจ่มแจ้งดี ในเรื่องพระ
นิพพาน คือ ของเก่า ได้แก่ สมุทัยกับทุกข์ดับไป จึงมีคุณธรรมของใหม่เกิดขึ้นแทน ซึ่ง
เป็นธรรมที่ไม่กำเริบ เพราะมิใช่สังขาร เพราะฉะนั้น พระนิพพานจึงไม่ศูนย์ ข้าพเจ้าขอ
อนุโมทนา ความสามารถรอบรู้ในธรรมที่ละเอียดเหล่านั้นกะท่านด้วย.